

Лекція 1. Організація суспільно-географічних досліджень

Зміст лекції:

- У лекції розглянуто значення науково-дослідної роботи як складової частини навчального процесу та представлено її вплив на виховання і розвиток творчих здібностей у студентської молоді.
- Представлено науково-дослідну роботу студентів у якості складової частини навчального процесу.
- Розкрито можливості самостійної науково-дослідної роботи студентів.
- Розглянуто методи планування і організації досліджень суспільно-географічного спрямування.
- Представлено вибір пріоритетного напрямку наукових досліджень.
- Проаналізовано критерії актуальності наукової проблеми.

Науково-дослідна робота студентів(НДРС) вищого навчального закладу є одним із основних напрямів самостійної роботи, важливим чинником підготовки висококваліфікованих спеціалістів.

Загальні засади НДРС. Науково-дослідна робота студентів охоплює два взаємозв'язаних аспекти:

- а) навчання елементам дослідної діяльності, організації і методики наукової діяльності;
- б) наукові дослідження, які здійснюються під керівництвом професорсько-викладацького складу.

Зміст і характер науково-дослідної роботи соціо-економіко географів визначаються:

- проблематикою науково-дослідної і науково-методичної діяльності кафедри;
- тематикою досліджень, що здійснюються кафедрою у творчій співпраці із виробництвом та науково-дослідними установами;
- умовами дослідної роботи студентів (наявністю наукової бази дослідження, доступ до потрібної наукової інформації, наявність комп'ютерної техніки, кваліфікованого наукового керівництва).

Зміст і структура НДРС забезпечують послідовність її засобів і форм відповідно до логіки і послідовності навчального процесу. Це зумовлює спадкоємність її методів і форм, зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь і навичок у процесі виконання ними наукової роботи.

Науково-дослідна діяльність студентів вищого закладу освіти здійснюється в таких напрямках:

- науково-дослідна робота як *невід'ємний елемент* навчального процесу, що належить до календарно-тематичних та навчальних планів, навчальних програм і є обов'язковою для всіх студентів;
- науково-дослідна робота, що здійснюється *поза навчальним процесом* у межах студентського науково-творчого товариства, у наукових гуртках, проблемних групах тощо;
- *науково-організаційні заходи* (конференції, конкурси, олімпіади тощо).

Належно організована науково-дослідна робота у навчальному процесі *сприяє* поглибленому засвоєнню навчальних дисциплін, виявленню індивідуальності, формуванню власної думки щодо конкретної дисципліни.

Науково-дослідна діяльність студентів забезпечує розв'язання таких завдань:

- - формування наукового світогляду;
  - оволодіння методологією і методами наукового дослідження;
  - надання допомоги їм у прискореному оволодінні спеціальністю;

- розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей у розв'язанні практичних завдань;
- прищеплення навичок самостійної науково-дослідної діяльності;
- розвиток ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання у своїй практичній роботі.

Науково-дослідна робота студентів *має суттєве значення* для науки і практики, забезпечує постійне оновлення і вдосконалення своїх знань, а для дослідника - розширення теоретичного кругозору і наукової ерудиції за обраним фахом.

Навчальна науково-дослідна робота. Такий вид роботи студентів у межах навчального процесу є обов'язковим для кожного і охоплює майже всі форми навчальної роботи:

- написання рефератів з конкретної теми у процесі вивчення дисциплін суспільно-географічного циклу, фундаментальних і професійно орієнтованих, спеціальних дисциплін, курсів спеціалізації та за вибором;
- виконання практичних, семінарських та самостійних завдань, контрольних робіт, які містять елементи проблемного пошуку;
- виконання нетипових завдань дослідницького характеру під час різних видів практики, індивідуальних завдань;
- розробка методичних матеріалів з використанням дослідницьких методів (як теоретичних, так і емпіричних);
- підготовка і захист курсових і дипломних робіт, пов'язаних з проблематикою досліджень кафедр.

Інноваційною технологією навчання є впровадження в навчальний процес *індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ)*. Це вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідного чи проектно-го характеру, яке виконується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу і завершується складанням підсумкового іспиту чи заліку. ІНДЗ спрямовані на самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизацію, поглиблення, узагальнення, закріплення, практичне застосування знань студента з навчального курсу та розвиток навичок самостійної роботи.

Серед ІНДЗ найпоширенішими є: конспект із теми (модуля) за заданим планом або планом, який студент розробив самостійно; реферат з теми (модуля) або вузької проблематики, тезування доповіді.

Тези – це стислі, лаконічно сформульовані основні положення доповіді, повідомлення тощо. Вони включають виклад основних думок праці від початку до кінця, а не лише її дослідницької частини. У тезах однією-двома фразами обґрунтовують тему, викладають історію питання, методику дослідження та його результати. Окремі положення в тезах мають бути пов'язані між собою логічно. Залежно від того, наскільки поширено подано тези, їх поділяють на:

- **основні** (головні положення, що узагальнюють зміст);
- **прості** (головні думки в змістовій частині тексту);
- **складні** (запис, що включає в себе як основні, так і прості тези).

Тези можуть бути цитатними, вільними, комбінованими.

Важливими ІНДЗ також є розв'язання та складання розрахункових або практичних задач різного рівня з теми (модуля) або курсу; розроблення теоретичних або прикладних (діючих) функціональних моделей явищ, процесів, тощо; комплексний опис будови, властивостей, функцій, явищ, об'єктів, тощо; анотування опрацьованої літератури з курсу, бібліографічний опис, групові завдання тощо.

У професійній підготовці суспільних географів важливу роль відіграють такі форми науково-дослідної роботи, як **курсова, дипломна, магістерська роботи**.

Самостійним дослідженням на основі здобутих знань із курсу основної фахової дисципліни, що передбачає певний науково-теоретичний та практичний досвід студента,

є **курсова робота**. За своїм змістом вона повною мірою відповідає науково-методичному пошуку, тому не може обмежуватися реферуванням наукових джерел, а має містити елементи нових знань та експериментального досвіду.

Дипломна робота є підсумком навчальної та науково-практичної діяльності студента за період навчання у ВНЗ. Це *комплексна форма контролю* досягнутого студентом кваліфікаційного рівня, яка відповідає позиціям спеціаліста певного профілю.

Магістерська робота є завершеним самостійним дослідженням, у якому висунуті для публічного захисту наукові положення є свідченням достатнього науково-теоретичного і науково-практичного рівня, уміння творчо використовувати сучасні методи досліджень.

Ознайомившись з запропонованою викладачами тематикою магістерських робіт, студент має можливість самостійно обрати тему дослідження, а також запропонувати власну тему з обґрунтуванням її актуальності. Серед **вимог до змісту** дисертаційної роботи слід відзначити *наступні*: актуальність теми, відповідність сучасному стану проблеми та перспективам їх вирішення, практичним завданням; опрацювання і критичний аналіз видань (монографічних, довідкових, періодичних, методичних) з даної проблеми; характеристика історії досліджуваної проблеми; чітка характеристика предмета, мети, методів дослідження, опис та аналіз суспільно-географічних фактів, узагальнення результатів, їх обґрунтування, висновки, практичні рекомендації.

Здійснювати суспільно-географічне дослідження бажано *поетапно*, а кількість етапів, залежно від змісту і завдання дослідження, може бути різною:

1 етап – визначення протиріччя у системі суспільно-географічного розвитку, наукової проблеми і мети дослідження;

2 етап – визначення стану розв'язання обраного протиріччя, їх причин, об'єкта і предмета; формулювання суспільно-географічної гіпотези (передбачення-припущення).

3 етап – формулювання конкретних завдань відповідно до гіпотези визначення методики дослідження; визначення показників та індикаторів суспільно-географічного розвитку.

4 етап – експериментально-емпіричні дослідження (збір, обробка та аналіз масивів статистичних даних).

5 етап – підсумковий (побудова моделі розвитку предмета дослідження, її аналіз та визначення проблем та перспектив).

У науковій літературі підкреслюється, що правильно поставлена проблема є передумовою успіху її вивчення. Щоб перейти від *практичного завдання до наукової проблеми*, необхідно виконати *два процеси*:

- а) визначити, які наукові знання потрібні, аби вирішити практичне завдання;
- б) встановити, чи є для цього необхідні наукові знання.

Звідси випливає, що наукова проблема не висувається довільно, а є результатом глибокого вивчення практики та наукової літератури.

Структура огляду літератури є наступною:

- літературні джерела, що висвітлюють історію розвитку проблеми;
- теоретичні роботи, які повністю присвячені темі;
- роботи, які розкривають проблему частково;
- короткий висновок про ступінь висвітленості в науковій літературі основних аспектів теми.

У наукових роботах застосовуються як **теоретичні** (аналіз і синтез, індукція та дедукція, порівняння, класифікація, узагальнення, абстрагування, конкретизація.), так і **емпіричні** методи (спостереження, експеримент, моделювання та ін.).

Наукове дослідження повинно включати не тільки якісний аналіз досліджуваних явищ, а й кількісний вимір отриманих експериментальних результатів, який підвищує ступінь вірогідності та об'єктивності їх оцінки. Для практичного здійснення розрахунків необхідно: чітко визначити складові суспільно-географічного процесу, які можуть бути зафіксовані у певних одиницях вимірювання; використати існуючу, або розробити власну

експериментальну методику дослідження; отримати результати обчислення; подати кількісні результати у формі, що забезпечує можливість єдності якісної та кількісної оцінок.

Список використаних джерел у науковій роботі свідчить про рівень вивчення стану досліджуваної проблеми і навичок роботи науковця з фаховою літературою. Існують певні **правила роботи з літературою**, які треба враховувати :

- складання попереднього бібліографічного списку джерел;
- підбір публікацій;
- опрацювання публікацій.

Отже, **організація навчально-дослідної роботи студентів** є важливим чинником підвищення ефективної професійної підготовки майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі передовсім тому, що передбачає індивідуалізацію навчання, дає змогу реалізовувати особистісно орієнтоване навчання, розширює обсяг знань, умінь та навичок у майбутніх фахівців, сприяє формуванню активності, ініціативи, допитливості, розвиває творче мислення, спонукає до самостійних пошуків.

Процес пізнання об'єктивного світу будь якою людиною завжди здійснюється за допомогою історично вироблених методів, прийомів. Вірне розуміння об'єкта, що вивчається, може бути отримано лише при правильному підході до його вивчення, тільки за допомогою певних методів дослідження. Зміст методу становлять деякі прийоми дослідження або практичної діяльності, які забезпечують пізнання чи зміни предмета, що визначаються закономірностями самого об'єкта.

Категоріальний базис методології кожної конкретної науки становлять такі поняття: факт, гіпотеза, закон, теорія, наукова проблема, методи і засоби пізнання, методи емпіричної перевірки знань методологічного обґрунтування наукових знань тощо. Характеризуючи роль правильного методу в науковому пізнанні, англійський філософ-матеріаліст Френсіс Бекон порівнював його з ліхтарем, який освітлює мандрівникові шлях у темряві. Засновник емпіризму підкреслював, що навіть кульгавий, який іде по дорозі, випереджає того, хто біжить по бездоріжжю. Подібної думки дотримувався і П. Лаплас, котрий вважав, що вивчити метод, яким користувався вчений, роблячи геніальне відкриття, не менш важливо для науки, ніж саме це відкриття.

Програма дослідження – план наміченої діяльності, робіт; виклад основних задач і цілей. Це науковий документ, у якому дається виклад і обґрунтування логіки і методів вивчення об'єкта відповідно до розв'язуваних наукових і практичних задач.

Побудова програми дослідження містить такі етапи:

1) підготовчий етап (окреслення чіткого кола актуальних питань –основи дослідження; формулювання теми дослідження, визначення його об'єкта і предмета; формулювання мети та загальної гіпотези дослідження);

2) теоретико-методологічне обґрунтування дослідження (дослідження предмета, вибір методологічної основи теоретизації; вибір методів теоретичного дослідження, які використовуються при цьому; вироблення стратегії: пізнавальних та перетворюючих дій щодо предмета свого дослідження, створення авторської моделі досліджуваного явища);

3) емпіричний (побудова емпіричної моделі дослідження, його організація та проведення, збір і аналіз конкретних фактів);

4) практичний (втілення в життя запропонованих нових ідей з питання вирішення даної проблеми);

5) розробка рекомендацій (аналіз виконаної роботи і створення аналітичних звітів та рекомендацій щодо вирішення проблеми після введення нової програми).

Робочий план має довільну форму, складається з переліку рубрик, об'єднаних внутрішньою логікою дослідження вибраної теми. В подальшому складається план-проспект.

План – проспект – це реферативне викладення питань, розміщених в логічному порядку, на основі чого й повинен викладатися весь зібраний дослідником матеріал. Послідовність та

логічність визначається відповідними задачами дослідження, поставленими на початку для розкриття метододослідження.

Загальна схема наукового дослідження. Хід наукового дослідження можна представити у вигляді такої логічної схеми:

1. Назва наукової роботи. Назва наукової роботи має бути лаконічною, відповідати спеціальності та суті вирішеної наукової проблеми (задачі), вказувати на мету дослідження і його завершеність.

2. Обґрунтування актуальності обраної теми. Обґрунтування актуальності обраної теми – початковий етап будь-якого дослідження. Поняття "актуальність" має особливе значення, адже те, як автор уміє обрати тему і наскільки правильно він цю тему розуміє й оцінює з точки зору своєчасності та соціальної значущості, характеризує його наукову компетентність.

3. Постановка мети і конкретних завдань дослідження. Метою будь-якої наукової праці є виявлення нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або ж уточнення відомих раніше, але недостатньо досліджених. Формулювання цих завдань необхідно робити якомога ретельніше, оскільки опис їх вирішення складатиме зміст розділів дослідної роботи. Це важливо також і тому, що назви таких розділів з'являються саме з формулювання завдань дослідження.

4. Визначення об'єкта і предмета дослідження. Об'єкт дослідження – це предмет матеріального світу, явище, певні властивості, а також зв'язки між явищами та властивостями дійсності. Об'єктами суспільно-географічних досліджень є різні складові частини територіальної організації суспільства (країни, регіони, адміністративно-територіальні одиниці, територіально-виробничі комплекси, галузі господарства, системи розселення тощо).

Предмет дослідження – це визначення найбільш значущих властивостей і зв'язків об'єкта, важливих для проведення даного дослідження. Предмет і об'єкт дослідження співвідносяться між собою як часткове і ціле (загальне). Виділяється саме та його частина властивостей об'єкта, на який спрямовується основна увага дослідника. Наприклад, якщо об'єктом дослідження є територія району, області, то предметами досліджень можуть бути: закономірності територіальної організації його господарства; географічні аспекти екологічної мережі, тощо. Предмет дослідження відображається у формулюванні його мети і в назві науково-дослідницької роботи.

5. Вибір методів і методики проведення дослідження. Важливим етапом наукової праці є вибір методів дослідження - інструменту отримання фактичного матеріалу і необхідної умови досягнення поставленої в роботі мети.

6. Опис процесу дослідження. Опис процесу дослідження - основна частина наукової роботи, де висвітлюються методика і техніка дослідження з використанням логічних законів і правил.

7. Формулювання висновків і оцінка одержаних результатів. Наукове узагальнення досліджень, представлення унікальності авторських пошуків і якісно нове наукове знання, отримане в ході дослідження.

План наукового дослідження

- Зміст.
- Перелік умовних скорочень.
- Вступ.
- Розділи основної частини (від 3 до 5).
- Загальні висновки.
- Бібліографія (література).
- Додатки.

В основних розділах роботи детально розглядається методика, алгоритм дослідження, узагальнюються результати.

Зміст розділів основної частини має точно відповідати темі роботи, розкривати її повністю. Другорядні елементи роботи виносяться в додатки. Кожен розділ закінчується короткими висновками, а в кінці роботи – загальні висновки, які повністю відповідають поставленим меті та задачам дослідження. Вони мають бути чіткими та конкретними.

Мова і стиль наукової роботи. Ознакою наукової мови є – формально-логічний стиль викладу матеріалу. Науковий текст має вирізнятися завершеністю, логічністю, цілісністю. Наукова робота виконується **державною**, літературною мовою.

Вимоги: відсутність експресії, використання прикметників (дають можливість точно вказувати достатні та потрібні ознаки понять); посилання на джерело інформації («за даними», «на думку»); діловий і конкретний характер опису явищ, процесів («було проаналізовано», «одержано»), **виклад від третьої особи**, відсутність «я», наявність «ми», «автор».

Питання для самоперевірки:

1. Обґрунтуйте значення науково-дослідної роботи як складової частини навчального процесу.
2. Схарактеризуйте творчість як форму мислення.
3. Розкрийте значення інформаційного забезпечення процесу проведення наукового дослідження.
4. Що таке програма дослідження?
5. Побудова програми дослідження.
6. Загальна схема наукового дослідження.
7. Розкрийте особливості планування і організації науково-дослідної роботи студентів